

téséről; helyes értékelését bizonyítja azonban az, hogy ez a kép alapján különbözik attól, amelyet az irodalmi Deák-párt festett a nagy költőről, hogy géniusának vitorlátit törekvéseinek szelébe fogja.

Kevésbé méltányos a Madách-tanulmány Persze a végső szót itt igen nehéz kimondani, mert a tanulmány értékelése az Ember tragédiájának értékelésén áll vagy bukik, itt pedig a végső szó még nem mondatott ki. Madách levelében hevesen és elfogultan tiltakozik Erdélyi kifogásai ellen, különösen az ellen, hogy Erdélyi szerint megragalmazza, gúny tárgyává teszi a szocializmust. »... bár kétségbeesve azt tartja (t. i. az ember, A. B.), hogy eddig tett minden kísérlete elvesztegetett erőfogyasztás volt, azért mégis fejlődése mindig előbbre s előbbre ment, az emberiség haladt, ha a küzdő egyén nem is vette észre...« — válaszol Madách Erdélyi érvére, amely szerint Ádám szubjektív kiábrándulása a »szocializmusból« egyben a szocializmus objektív elbukásának Madách-i koncepciója. Persze Madách válasza nem kielégítő, a kérdés azonban mégsem olyan egyszerű, mint ahogyan Erdélyi vázolja. A hiba gyökerei nyilvánvalóan nem Madách rágalmozási szándékaiban vannak, hanem abban, hogy szemlélete nem véletlenül asszimilált olyan olvasmányélményeket, amelyek az általa rajzolt képet »szocializmusnak« neveztezték vele. De még itt is meggondolandó, hogy az utópista szocialisták terve, ha valamiképpen megvalósul (amelynek feltételezése természetesen abszurd játék a lehetetlennel), nem olyan lett volna-e, mint amilyenek Madách bemutatja? Arról is el lehetné gondolkodni, hogy mennyit lát meg Madách a falanszter-jelenetben éppen a monopolkapitalizmus ellentmondásaiból, ha szemlélete megakadályozza is abban, hogy tudatosítsa; mit bírál és mit kompromittál akaratlanul. Mindenesetre ennek a tanulmánynak is vannak olyan elemei, amelyek a Madách-vita kimenetelétől függetlenül mindenképpen helytállnak. Ő oszlatja el először azt a legendát, amely szerint Madách gondolati anyaga jelentős, de nyelve faragatlan, ábrázolása kezdetleges.

Esztétikai tanulmányaiban is komoly eredményeket ért el Erdélyi. Ha röviden össze akarjuk foglalni ezeket az eredményeket,

KAFFKA MARGIT : HANGYABOLY

Bevezette; Bodnár György,
Szépirodalmi Kiskönyvtár, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1953..

»Nem más ez, hidd el, mint az élet kicsiben; ázalagok egy csöpp vízben, ahogy egy divatos írő mondja.« — írja maga Kaffka Margit egyhelyütt a Hangyabolyról.

A kisregényt, utolsó művét Kaffka 1917-ben, egy évvel tragikus korai halála előtt

elsősorban úttörő jellegükről kellene beszélnünk. Helytálló esztétikai fogalmakkal közeledik az irodalmi jelenségek felé, a műalkotást kollektív munka, kollektív előzmények eredményének látja, pillanatra sem felejt el a tartalom elsőlegességét. Meglepően időszerű néhány gondolata. Színhatásról című tanulmányában a drámát már egy intenzív totalitásként, más műfajok törvényeivel nem elegyíthető, autonóm műfajként felfogó koncepció dereng, ugyanakkor szembeszállás a hatásvadász »szinpadszerűséggel«, a műfaji modorossággal.

Nehéz és jó munkát végzett a kötet bevezetője és összeállítója, Heller Ágnes. Munkája egészében sikerült. Legfeljebb néhány szemelvény hajszálnyira szeletelését rovatnánk fel. Alapos, elmélyült munka a bevezető tanulmány. Annyiban azonban elmarasztalható, amennyiben nem úttörő jellegű. Irodalomtörténetünk gyakorlatában a bemutatásra kerülő írót egy kicsit adatoknak, történelmi eseményeknek, irodalmi pártoknak, általunk soha nem ismert személyek kijelentéseinek, utalásoknak, évszámoknak, sokszor erőszakoltan előrangot adó analógiáknak konglomerátuma, valamelyik marxista klasszikus a maga összefüggésében jelentős; de nem erről a tárgyról tett kijelentésének nagypecsétjével. Nem jellemzőek ezek a karikírozott hibák erre az értékes tanulmányra, de hatásuk oly módon érezhető, hogy fontos elemeket szorítanak ki még távollétükben is: például az író egyéniségének érzékeltes bemutatását. Mindezt nem az ideológiai profil rovására kérjük, hanem éppen ennek konkrétá tétele érdekében. És hadd tegyünk néhány formai megjegyzést is. Heller Ágnes győzi szemléletes és érthető stílussal, ugyanakkor dacol a közérthetőség vulgárisan értelmezett követelményével és nem esik abba a hibába, hogy gúgyogve népszerűsködik komoly, tudományos, megfelelő terminológiát igénylő kérdések tárgyalása helyett. Álljon hát ellen másfajta nyelvi csábításoknak is. Bevezetőjében Erdélyi »központi magot képez« »élesen kiemel«, »megragadja a dialektikát«, stb. Az ilyen fordulatok nem hagyják érvényesülni Heller Ágnes önálló nyelvi fantáziáját. Pedig ezen a ponton mindannyian nagyon sokat tanulhatunk Erdélyi Jánostól.

Abody Béla

írta. A Hangyaboly gyöngyszemként illeszkedik Kaffka életművébe, állomás, mely lezárás és kezdet is egyserre. A mese kerete látszólag szűk, a bonyodalom szálai nem nyúlnak messzire, a történet itt sokkal egyszerűbb mint előző regényeiben. Mégis, az

igénytelen mesét átforrósítja a benne lüktető eleven élet, a cseppben az egész tenger ízei, savai, színei vibrálnak.

Nem véletlen az, hogy Kaffka, aki következetesen gyűlölte mindazokat az erőket, amelyek béklyóba verik a társadalmi haladást, és lázasan kereste egész életén át a kivezető utat, — műveiben újra és újra felidézi és kipellengérezzi a klérus lelkeket mérgező tevékenységét. A Hangyabolyban ez válik központi témává.

Mint valamennyi művénél, itt is személyes élményből merít. A szatmári irtalmasrendi apáciskola ingyenes növendéke önmagán tapasztalta a klérus fullasztó, életellenes hatását, nevelését. Kevés olyan írónk van, aki ennyire közvetlenül mindig személyes élményét írta meg — ahogy Móricz Zsigmond jegyzi meg róla — műveiben az életet írta tovább, élte tovább. A szubjektív konkrétság azonban nem jelent Kaffkánál leszűkülést, mert minden művén érződik az életet és eseményeket értékelő és ítéelő ember, mélyen átélt gondolata, gondolati programja.

A Hangyaboly nem egyszerűen leánykori zárdai emlék. A mikrokozmosz nyüzgése, a feketeharicsnyás lányok, a betörőktől holtra-ijedt apácák riadt futkosása, az elhízott, vörösarcú, szerelmében betegesen sóhajtozó Kunigund nővér, sok intrika, zürzavar, értelmetlenség; mindez kísértetiesen egy nagyobb hangyaboly felbomlott, eszeveszett nyüzgését idézi.

Az események látszólag csak a zárdá falain belül játszódnak, de a zárdai történetek ábrázolásában Kaffka tisztultabb látással az egész akkori társadalmi rendről mond ítéletet. Mégis látnunk kell, hogy a csepp nem azonos a tengerrel, — és ebben rejlik a Hangyaboly egyik korlátja. Nevezetesen az, hogy a társadalmi mondanivaló egésze nem közvetlenül hat, hanem bizonyos áttétellel, szimbolikusan. Kaffka nem tudja az eszmei tartalmat (azt, hogy a klérus a kapitalizmus erőivel összefonódva eltörleszolja a haladás útját és az újat akaróknak ez ellen lázadniuk kell) teljes szélességében és mélységében kibontani. Ez az oka, hogy a kisregénynek nem sikerült teljes művészi szuggesztivitással elhítenni, hogy az életnek ez a történelmi igazsága. Ez az oka annak, hogy bizonyos értelemben egyedinek, ahogy Bodnár György bevezetőjében mondja: kuriózumszerűnek hat. És végül ez az oka annak is, hogy a Hangyaboly megírása után is a Színek és évek maradt Kaffka legnagyobb alkotása.

Azt jelentené-e ez, hogy Kaffka az első nagy regény, a Színek és évek után nem fejlődött, vagy esetleg hanyatlott volna? — Nem, távolról sem jelenti azt. A Színek és évek a fejlődés egyik fokán a csúcs, a kibontakozás, míg a Hangyaboly egy magasabb fok kezdeti lépése.

A világháború döntően befolyásolta Kaffka Margit fejlődését. Borzalmas felismerést jelentett számára. Mikor a Hangyaboly íródott, még ezerszámra estek el az értelmetlen háború frontján a magyar katonák. Ő, aki az 1912-es forradalmi hangulat idején hittel és aggódva remélte, hogy »netán lesz valami« és asszonyvért kínált a barikádoknak, — keserűen tapasztalta, hogyan vetődik el a forradalom. Tervényszerűen bekövetkezett az, aminek jönnie kellett; a reakciós erők összefogtak és belesodorták az életet a »kínal és ijájjal teli« imperialista háborúba. Ez a történelmi lecke alakította tovább Kaffka gondolkodását. Hozzásegítette ahhoz, hogy most már ne csak, — mint a Színek és években — a romlottan széthulló feudális osztályok idejétmúltságáról mondjon kérelmetlen bírálókat, hanem továbblépve, a burzsoá radikális illúziókkal is leszámolva keresse a megoldást, a jövő útját.

Hogyan jelentkezik ez a világnézeti tisztulás a Hangyabolyban?

Természetesen az eszmei tartalom, a társadalmi mondanivaló itt is, mint Kaffka Margit valamennyi művében, szorosan összefonódik az alaptémával, a nőkérdéssel. Az apácázárda a korabeli nőnevelés egyik fellegvára. Mire nevelik itt a fiatal lányokat? Az élet szeretetére, függetlenségre, helytállásra — vagy pedig passzivitásra, lemondásra, az élet tagadására, halálra? Kaffka szenvedéllyel, élesen válaszol: az egyház »alkalmatlan arra, hogy az élet számára embert neveljen.

A Színek és évekhez hasonló erővel, a művészi eszközök széles skálájával ábrázolja, hogy a Hangyaboly világa torz, élettelen világ. Utolérhetetlen finomsággal tudja érzékelteni azt, amit el akar mondani. Példának csak egyetlen, a regény legelső mondata: »Ebben a szép, nagy öreg kertben olyan volt bizony az édes, szeptemberi ragyogás, — ez a tisztán szétcsurgó sűrű arany a levegőben — akárcsak a többi, valamennyi kertje fölött a szomszédságnak, a városnak«. Ezzel az egyetlen mondattal már levegőt teremt. Levegőt, amiből mindjárt érezzük, ebben a kertben nem természetes a szeptemberi ragyogás. Itt ellentét van a kertből áradó élet és a kertben élők között. Mesterien fejleszti tovább ezt a kezdő gondolatot, a regény egyik fő mondanivalóját: a hangyaboly a kerékbetörött életék halál-birodalma. Ez a mondanivaló önmagában még nem jelent lényegesen újat Kaffka korábbi műveihöz, pl. a »Levelek a zárdából«-hoz képest. A zárdá belső életét, a pártoskodást és pártharcokat azonban Kaffka nem írhatta volna meg, így a világháború érlelő és eszméltető nagy társadalmi tanulságai nélkül.

A zárdában pártharcok dúlnak. A konzervatív apácák harcolnak a reformokat hirdetők ellen. Az, ahogyan Kaffka a pártharcokat

ábrázolja, ábrázolni tudja, mutatója, meddig jutott világnézeti fejlődésében. A konzervatívizmus bírálata már korábbi műveiben is elmondta. Akkor, amikor az elnyomott asszonsorsokat siratta, könyörtelenné vált. Gondoljunk csak a Színek és évek Portelky Magdájára és a bomlásnak indult dzsentri családjára. Mikszáthi, mörცი hangon tör itt fel a kérlelhetetlen bíráló, amelyet néha mégis beárnyékol valami bizonytalan, romantikus vágyódás a kapitalizmus szelétől még meg nem érintett, szép, cigányos, virtuos, bálozó, egészséges, patriarkális élet után. A multtal leszámol, de az újat még nem leli. A kapitalizmussal összeszővődött feudális Magyarország zűrzavaros jelenségei között eligazodni, a születő újat, előrevívőt megtalálni, — nehéz. Kaffka felismeri, hogy a nő problémája a kapitalista társadalomban nem oldódik meg. Ez a felismerés kergeti öngyilkosságba a Mária éveinek hősnőjét. Az öngyilkos Mária fájdalmába beleéreződik Kaffka mély szomorúsága is. Hinni szeretne, többet várt a kibontakozó, polgárosodó társadalomtól, a meginduló új szellemi mozgalmaktól. Van ebben a fájdalomban előremutató, meg rossz is. Előremutató annak a felismerése, hogy a kapitalista társadalom nem nyújt megoldást, de ez a fájdalom még nem leszámol. A hősnő tragikus sorsának ábrázolásával olyan kétségbeesést idéz, amilyent csak az érezhet, aki valamiben, amihez szeretet és nagy remények fűzték, mélyen csalódott. Ilyen hamis remények kötötték Kaffkát a századelejen kibontakozó kapitalizmus látszólag elevenebb, frissebb, nyüzsgőbb virágzásához. Az az idő, melyet a polgári társadalomba vetett hit és e hitből való kiábrándulás közötti vergődés foglalt le, — hátráltatta fejlődését, gátolta gondolatainak szabad, egyenes szárnyalását, visszatartotta attól, hogy továbblépjen, másutt keresse a megoldást, a jövő perspektíváját.

Kaffka emberi és művészi becsületessége a záloga annak, hogy a háború nagy felrázó elménye után mindig tovább és egyre előbbre jutott volna, a régiből való állandó kifelémenés életútján. De korai halála félbeszakította a bizakodó emberi és sokasodó írói tervekét.

A jövő perspektívájának felismerésétől, a fejlődés egyetlen igaz útjának megtalálásától halála előtt már nem sok választotta el. Ehhez azonban először a polgári társadalommal való teljes leszámolásra volt szükség. A Hangyaboly már ennek a második foknak kezdő lépése. A kisregény főalakjának, Virginiának, a reformokért küzdő nővér harcának és e harc csődjének bemutatásában ez a leszámolás megtörténik. Néhol még itt is szimpátiával fordul a reformisták felé, de — mesészővéssel lényegében illuziótlan ironiával leplezi le: a konzervatívok

és reformokat sürgetők célja azonos: fenn tartani a régi, megszokott rendet. A két párt csak abban különbözik, hogy más úton próbálja a válságossá fordult helyzetből a régi rendet kimenteni. Kaffka az eszmei mondanivalót mesterien alátámasztja a regény kompozícióival is. A regény első felében dűlnak az ádáz pártharcok, folynek a korteskedések, az intrikák. A regény közepe-táján szörnyű veszélyre keveredik a hangyaboly népe. Betör a kinti világ, — megbolygatja, felforgatja az eddigi megszokott életet. Anélkül, hogy ennek — a korabeli kritikusok által olykor ízetlennek talált — jelenetnek a szerepét túlbecsülnénk, fel kell figyelni regénybeli funkciójára. A kisregény cselekménye ezen az eseményen fordul meg. A botrány, a kinti világ durva támadása az, ami az apácázárdán belül a két párt teljes összebéküléséhez vezet. A rémület hatása alatt kötnek kompromisszumot a reformisták a konzervatívokkal, nyújtanak testvéri jobbot egymásnak, — a haladás legkisebb vívmányairól is önként lemondva, ahogy kint az életben is a különböző polgári pártoknak a haladás nevében vívott egymásközi hadakozása azonnal visszajára fordult, amikor a hatalmon kívülrekedtek oldaláról érezték az erők feszítő, fenyegető nyomását.

Virginia nővér célkitűzéseinek teljes csődjét, hazug voltát ábrázolva, akaratlan is kifejezi, hogy leszámolt a burzsoá reformista politikával. A Jászi Oszkár-féle radikális programot, mint másutt írja: »fából vas-karikának« tartja. Nem véletlen, hogy halálakor Fenyő Miksa ezekkel a szavakkal emlékezik meg róla: »... Régen nem láttam, de úgy el tudom képzelni, hogy a forradalmat szenvedélyesen helyeselte és helyeselt volna minden újabb forradalmat...« A 10-es évek eseményei érlelték Kaffka világnézetét, művészetét. Ez fejeződik ki a Hangyabolyban is.

Az eszmei tisztulásért vívott harc elért eredményei és korlátai Király Erzsinek, a regény egyik főalakjának megformálásában tükröződnek szembetűnően. Az előző regények nőalakjainak sorsa általában a régi út járhatatlanságát és a keresést példázta. Király Erzi, — mint ahogy Bodnár György bevezetőjében is megjegyzi: lázad. A zárda életrendjét nemcsak belső tiltakozással, de tettekkel is ellenzi, — és kitor ebből a világból. Az új, tisztultabb világ eszményét, a célkitűzést azonban Kaffka nem tudja megmutatni. Király Erzi, mai szóval élve, a regény pozitív hőse, kitor ugyan a zárda világból, de az, amit ezzel szembeállít, nem más, mint egy homályos, kétesértékű, szaba-

¹ Fenyő Miksa: Kaffka Margit *Nyugat* 1918. 773. 1.

dos szerelmi kapcsolat és hamis függetlenség. Az alak egyenesvonalú fejlődését, tisztaságát zavarja ez a háttérben maradó, de az egész kisregényen végighúzódo szerelmi történet. Kaffka szócsöve a regényben Király Erzsé. El is hisszük, amit rajta keresztül az írónő mond, de azt már nem hihetjük, hogy az út, amit a régivel leszámolva Király Erzsé választott, célhoz ér. Az egyéni lázadás szükségyszerű gyengesége tükröződik művészigleg itt az emberábrázolásban.

A Hangyaboly Kaffka Margit írónő fejlődésében új állomást jelez. Bátorabb a téma, keresetlenebben, egyszerűbben jut kifejezésre a mondanivaló. Elevenbe vág a bíráló.

A regény megjelenésekor a korabeli kritikuskok ennek megfelelően fogadták. Tóth Árpád a barát és irodalmat mélyen értő kritikus az elsők között üdvözli a Nyugatban Kaffka új könyvét. Külön kiemeli, hogy Kaffka niár az igaz írónőkre vallóan nem »keresi« a témát, számára az élet maga az állandó ihlető. De azt is meglátja, hogy valami új következett be Kaffka fejlődésében: »Egy hangyaboly, mely azonban az élet gazdagságával zsi bong. Igen, ezt a regényt már a megértő olvasó számára egy új aranykulcs nyitja: az élet intenzív lüktetésének keresése mindenben.«² Kritikus felelősséggel és lelkiismeretességgel foglalkozik a regény hiányaival, gyengéivel is. De minden szavát áthatja az írónő bátor műve iránti szeretet és megbecsülés. Ugyan- ebben az évben még egy elismerő kritika jelent meg a Hangyabolyról, Hatvany Lajos tollából a Pesti Naplóban. Ő is elsősorban azt üdvözli a Hangyabolyban, ami ebben az időben szokatlanul szép, az igazság állhata- tos és kendőzetlen kimondását: »Kaffka Margit azzal az áhítattal és dacos könyör- telenséggel, mely keménykötésű könyveit jellemzi, ahhoz a témához nyúlt, melyet a *Ne- bántsvirág* óta csak zenekisérettel szoktunk meg.«³ — Ezzel aztán vége is lett az elismerő, a regényvel érdeméhez méltón foglalkozó kritikák sorának. Annál ádázabb azonban a reakció sajtóorgánumainak hangja. Vannak, akik ezért a kisregényért Kaffkát legszívese- ben kitessékelnék a magyar irodalomból. Elég néhány példa arra, hogy érzékeliük a felháborodásból, mennyire szúrta a hatalom birtokosainak a szemét az a fény, ami Kaffka igazságot szóró lámpájából rájuk világított: »Nem regény ez, hanem valóságos pamflet, az irodalmiság álcájába bújt támadó irat az apácázárda ellen.«⁴ — írja Várdai Béla,

a Magyar Kultúrában és végül megállapítja: »Ezt a pamfletet is nyugodtan kitessékelt- hetjük a regényirodalomból.« Az »Élet« cinikusan, gúnyosan jegyzi meg a könyv kapcsán: »De úgy látszik, a nyugatisták programjában nem lát egyebet antikrisz- tianizmusnál.«⁵ később Kaffkáról pedig: »S Kaffka Margitnak ez az *állomása*, attól tartunk, nem átszálló, hanem végállomás.« — A Budapesti Szemle igyekszik akadémiai magaslatról foglalkozni a kisregénnyel, lát- szólag kerüli a szavakkal való olcsó dobá- lózdást, hosszan foglalkozik Kaffka pongyola nyelvével, de még ez az objektivitással tet- szelgő cikk is kétségbevonja, hogy a Hangya- boly. irodalmi alkotás, rásütve a bélyeget: »Ez már nem is irodalom, hanem — nevezzük nevén — pornográfia.«⁶

A megjelenés éveiben a kritika érdemte- lenül keveset és igaztalanul foglalkozott Kaffka remek kisregényével. Az írónő már nem érthette meg azt, hogy műve megfelelő elismerést kapjon. A következő évtizedekben is kevés az olyan írás, mely pótolta volna ezt a hiányt. Említésre méltó, szép cikkben emlékezett meg 1920-ban a Nyugatban Király György Kaffka Margit írónő munká- ságáról. Nem foglalkozik bővebben a Hangya- bollyal, de azt, amit mond róla, elfogadhat- juk: »Kétségtelenül ez a kisregény, mely szerkezetében is a legegységesebb, Kaffka Margit írónő művészetének a legtisztultabb fokát mutatja, bár mélységben és erőben soha nem tudta elérni első regényének a magaslatát.«⁷

Majdnem egy évtized is beletelik, míg újabb, komoly elemző tanulmány jelenik meg Kaffkáról 1929-ben, a Korunk-ban, Kemény Gábor tollából. Kemény Gábor azért találja különösen időszerűnek Kaffka Margit emlékéit idézni, hogy akkor, »mikor az írástudók árulásáról folyik a vita« — példa legyen Kaffka következetes becsületessége. A Hangyabollyal külön nem foglalkozik a tanulmány, de egyes megállapításai ezt a művet is helyesen világítják meg. Arról, merre kutatta Kaffka a jövő útját, így ír: »Erre a kérdésre nincs megnyugtató, nincs pozitív felelet, a jövőbeli törvény keresése pótolja ezt a hiányzó igenlést, egy olyan törvényé, amely ma még csak utópia.«⁸

A 30-as évek elején jelent meg néhány önálló monográfiakíséret Kaffka Margitról, a magyar nőírókról. Boross István, Dénes

² Tóth Árpád: Kaffka Margit új regényé- ről, *Nyugat*, 1917. november 15.

³ Hatvany: Hangyaboly, *Pesti Napló*, 1917. 168. sz.

⁴ Dr. Várdai Béla: Kaffka: Hangyaboly, *Magyar Kultúra* 1917. 516. l.

⁵ a. j.: Modern könyvek, Kaffka; *Állomá- sok*, Hangyaboly, *Élet* 1917. 468. l.

⁶ —S: Nő író a nőkről, *Budapesti Szemle* 1917. 170/466. l.

⁷ Király György: Kaffka, *Nyugat* 1920. január.

⁸ Kemény Gábor: Kaffka Margit és a szociális lelkiismeret, *Korunk*, 1929. 108. l.

Tibor, Ágoston Julián megállapításai a Hangyabolyról nem sok újat mondanak. Eljutnak addig, hogy felismerik, a Hangyaboly hőse maga az élet és benne a társadalom kicsinyített képe tükröződik. Bánhegyi Jób azonban még 1932-ben is gyűlölködő szenvedéllyel ír a Hangyabolyról: »Nincs a magyar irodalomban még egy mű, amelyben ilyen sívár felfogás tükröződjék a szerzetesi intézményről és amely ennyire idegen lélekkel közelednék az apácák nemes életeszmenyéhez. A Hangyaboly sajnálatosan szerencsétlen záróakkordja Kaffka Margit írői munkásságának és nem találunk mentő körülményt, melyet ennek a művészetlen és csak rosszindulatú cinizmusból született regénynek védelmére felhozhatnánk.«⁹

Az említett írásokon kívül (Radnóti Miklósnak kiváló és mélyreható Kaffka könyve kivételével, amivel azonban nem célunk ez alkalommal foglalkozni) nem igen jelent meg értékelés a legnagyobb magyar asszonyíró munkásságáról, regényeiről. A 20-as években azok, akik emlékeztek Kaffkára és emlékeztek Kaffka alkotásaira, újra és újra szinte lelkiismeretfurdalással adtak hangot annak, hogy érdemtelenül keveset foglalkozunk Kaffkával. Schöpflin Aladár is így vall 1928-ban, Kaffka halálának 10. éves fordulója alkalmából írott

cikkében: »De az az érzésem is van, hogy a magyar irodalom és közönség nem érdemelte meg Kaffka Margit.«¹⁰ — Írt ugyan Kaffkáról időközönként, részben szubjektív emlékek révén, vagy évfordulókra visszaemlékezve, Füst Milán, Tersánszky J. Jenő, Feleki Géza, Gyulai Márta, Németh László és mások, de ezek az írások nem pótolták azt a hiányt, amit Schöpflin Aladár is érzett.

Mint nemzeti haladó hagyományunk annyira nagy értéke, Kaffka Margit művei is igazán csak a felszabadult Magyarországon találták meg az utat a néphez, kapták meg méltó helyüket a magyar irodalomban. Ma már tízezrek keresik és olvassák Kaffka műveit, köztük a remek kisregényt, a Hangyabolyt, mely megérdemelten kapott helyet a magyar klasszikusok sorában, a Szépirodalmi Könyvtár sorozatban. Nem végeztünk el azonban még mindent, amivel Kaffka Margit írői munkásságának tartozunk. A felszabadulás óta ugyan már jelentek meg értékes cikkek, tanulmányok a nagy kritikai realista írónőről, azonban hiányzik még Kaffka egész munkásságát feldolgozó és értékelő monográfia. A marxista magyar irodalomtörténetírásnak ezt az adósságát is minél hamarabb le kell rónia.

G. Kelemen Mária

SÓS ENDRE: ZOLA

Művelt Nép Könyvkiadó, Budapest, 1952.

Nagy fába vágta Sós Endre a fejszét, amikor hozzáfogott Zola életművének magyarázó értékeléséhez. Nagy és nehéz volt ez a feladat, mert olyan könyvet követelt az írótól, amely egyrészt népszerű voltában méltó lesz Zola műveinek magyarországi megbecsüléséhez, másrészt tudományos alapon tisztázza e megbecsülés mibenlétét. Sós Endre munkája igyekezett megfelelni e követelményeknek. A tisztelet hangján lehecsak említeni ezt a hatalmas anyagot feldolgozó, tömördek forrásmunkát, réngeteg lelkiismeret utánajárást, biztos adatok seregét magába foglaló könyvet. De éppen az említett tudományos és népszerű igényt nem sikerült maradéktalanul egybeolvasztania. Hol az egyik, hol a másik oldalra billen az ábrázolás folyamata és ebből rajzolódik ki a könyv fő hibája: a részletek aránytalansága és a nagy elvi kérdések elnagyolása. Anekdotikus, széttört mozaikokban tárgyalja az eseményeket és ennél fogva a tényeket nem sikerül mindig a lényegre sűritenie. Az aránytalanság azonban nemcsak a fejezetek folyamatában, hanem az egyes fejezeteken belül

is tapasztalható. A könyv körülbelül fele részében a kor történetének leírásával foglalkozik. Ez a rész a maga nemében lelkiismeretes, kitűnő korpék. De Zoláról itt csak zárójelben esik szó. Nem vette figyelembe Sós Endre azt, hogy ilyen módon a második részben, ahol a regényeket elemzi, szinte ismételnie kell önmagát, hiszen Zola műveinek egésze a második császárság sötét történetét tárja elénk. Az egyes regények társadalomtörténeti alátámasztására, vagy helyenként Zola tévedéseinek kiigazítására felsorakoztatott korabeli események sokkal zártabb, sokkal áttekinthetőbb jelleget adtak volna a könyvnek.

Már a bevezetést vegyes érzelmekkel olvassa az ember. Itt ismerteti az író az úgynevezett Zola-problémát. Az első oldalak idézethalmának láttán önkéntelenül is azt gondolja az olvasó, hogy ez a mű egy félnk ember munkája, aki a saját és mások megnyugtató-sára nagy emberekre hivatkozik és inkább jegyzeteit, mint véleményének egységkövacsoló jelenlétét érezzük a mondatok mögött. Ott azonban, ahol az író már teljes meggyő-

⁹ Dr. Bánhegyi Jób: *Kaffka* (A Pannonhalmi Szemle Könyvtára 2. sz. 1932.)

¹⁰ Schöpflin: *Kaffka Margit* most tíz éve halt meg. Nyugat 1928. 710. 1.